

EGY RÉGI MAGYAR PROFESSZOR KEREKES FERENC 1784–1850

A magyar iskolák tanítójáról, a kollégiumok tanáiról több képet őrzött meg a magyar költészet és irodalom. Az elmaradt viszonyok között élő műveletlen, a tudás és fiatalság iránt egyformán közömbös pedagógusokról gúnyos, keserűen tréfás képet festett PETŐFI, MIKSZÁTH, MÓRICZ ZSIGMOND. De a szépirodalom megörökítette a másik pedagógustípus vonásait is, a tanárét vagy tanítóét, aki az elmaradott viszonyok és nyomorúságos megélhetése ellenére kora legmagasabb műveltségi fokára küzdötte fel magát, akiben mind a tudás, mind a tanítás öröme szenvedéllyé érett. A tudomány és a nép fiainak a szeretete áthatotta tanításukat, egész életüket. CSOKONAI és ADY versek, MÓRICZ ZSIGMOND prózai írásai örökítik meg a legmaradandóbban ezeket az igen rokonszenves pedagógusarcokat.

KERÉKES FERENCről, a debreceni kollégium professzoráról érdemlegesen nem írt egyetlen magyar költő vagy író sem, de a magyar irodalomban megörökített valamennyi tiszteletet ébresztő pedagógus arcképén felismerni véljük az ő vonásait. Típusa volt a nagytudású vidéki tanárembernek, aki előtt felcsillant az európai hírnév lehetősége, mégis megmaradt a posztján; szűkebb hazájában akart világosságot és kultúrát terjeszteni.

KERÉKES FERENC, mint tudós matematikus önállóat és értékeset alkotott. A kémia tudományának egyik magyar úttörője volt. Mint botanikus FÖLDI JÁNOS, FAZEKAS MIHÁLY és DIÓSZEGI SÁMUEL nyomdokába lépett és fűvészkertet alapított Debrecen homokján. Nyelvészeti problémákkal viaskodott és magyarrá fordította VERGILIUS Georgikonját. PESTALOZZI elveinek lelkes híve volt, didaktikai és neveléstani tanulmányai a magyar felvilágosodás pedagógiájának tiszteletet ébresztő dokumentumai. Polihisztor volt és ez tipikus vonása az akkori nagy magyar professzoroknak.

Kiterjedt tudományos és irodalmi működésével elsősorban pedagógiai küzdelmeit és céljait szolgálta. Nem egyéni ambíciók vezették, noha képességei ezeknek utat törtek volna, hanem az, hogy a magyar könyvek nélkül szűkölködő ifjúságnak igényes, tudományos műveket adjon a kezébe. Sokirányú és eredményes munkája ellenére pályája homályban maradt a közvélemény előtt, de ez csak még jellegzetesebbé tette a sorsát, a magyar pedagógus úttörők sorsát.

A tanárok és tanítók életét nemcsak az elnyomás, a társadalmi közöny és rosszindulat keserítette, hanem súlyosbította magának a hivatásnak a természete is. Egymást követő generációk sorát kellett felnevelniük és a küzdelem mindegyiknél újra kezdődik. A végnélküli küszködés, a mindennapok szürke sorozata e pályán temette el legkönnyebben a magára hagyott embert és elért eredményeit. Ennek az örökös újrakezdésnek a terhét csak az könnyíti meg, ha az iskola szoros közösséggé forr össze, annak szelleme és tradíciója a pedagógust segíti és az egész

társadalom mögötte áll. **KEREKES FERENC** működését nem fejthette ki ilyen kedvező körülmények között.

Erdőhegyen született 1784-ben, szülei parasztok voltak. Mint ingyenes „szolga diák” végezte el a debreceni kollégiumot. Egy évtizeddel volt fiatalabb **CSOKONAINÁL**, abban az évben, 1795-ben kezdte meg a diákoskodást, amikor azt a kollégium falai közül kitiltották. A második osztályt járta, amikor a harmincéves **FAZEKAS MIHÁLY** tizennégy évi keserves katonáskodás után letelepedett Debrecenben. **KEREKES FERENC**, miután végigjárta a kollégium klasszsisait, eleinte, mint a többi felső évfolyamos debreceni diák, ő is az alsóbb osztályokban tanítószkodott, majd Kisújszálláson iskolaigazgató lett. De nem volt maradása. A parlagon hagyott magyar természettudományok és mezőgazdaság kérdései nem hagyták nyugodni. Elment a **FESTETICH GYÖRGY** alapította keszthelyi gazdasági intézetbe, hogy a mezőgazdaság kérdéseivel tudományos színvonalon foglalkozhasson. Majd tovább ment Bécsbe, itt mértan tanításával kereste meg a kenyerét, de tovább is a mezőgazdaság és a természettudományok kérdéseivel foglalkozott, erről írt cikkeket és tanulmányokat. „Én a természettudományokat érettt férfiüsszel kezdem tanulmányozni a célból, hogy a mezőgazdaság abból hasznot merítsen” — írja saját maga e korszakáról naplójában.

A bécsi évek a tanulás és egyben az alkotások első korszaka volt. Először is fordít. Magyarra fordítja **ROHLWES** „Baromvorkönyv” című munkáját, amely — mint ahogy a neve is mutatja — bevezető az állatorvosi tudományokba.

Magyarországon a XIX. sz. elején egész mozgalom indult a természettudományok nép közötti terjesztésére. Debrecen és környéke tudósai — **FÖLDI JÁNOS**, **FAZEKAS MIHÁLY**, **DIÓSZEGI SÁMUEL** — a „közembereknek” írták a magyar nyelvű állattant és fűvészkönyvet. **FÖLDI JÁNOS** az Állatok Országába bevezetőjében elmondja, hogy a magyar nép érdekében kell megteremteni a magyar nyelvű természettudományokat.

„Nemzetem! Taníttasd és tanítsd valahára avagy csak ezt az egyetlenny tudományt nemzeti nyelven. Ennek idegen nyelven való taníttatása — újra tanulni való — sokakat kirekesztő — mind ezekből a célt el nem érő — és csak idegeneket boldogító.”

„Nem a közemberek-é a mezőknek, erdőknek, hegyeknek, völgyeknek bujkálói, s majd szinte szülöttei? És nem az övéik-é a természetnek elszórt és elzárt szüleményeit legelőbb feltalálható, felkereső, helybehöző és kimunkálódó kezek, s.a.t.”

Komáromban szintén alakult egy baráti társaság, amely hasonló célokat tűzött ki maga elé. **RÁCZ SÁMUEL** megírta a Borbélyi Tanítások című könyvét, borbélyi tanításokon seborvosi és általános orvosi ismereteket értett. **ZAY SÁMUEL** a Paporvos című könyvében a falusi papokat akarja az orvosi tudományokba beavatni, hogy az orvost nélkülöző falvakban az orvos hivatását a pap betölthesse. **NAGY SÁMUEL** orvos a himlőoltás helyességéről úgy akarta a népet meggyőzni, hogy a nyilvánosság előtt önmagát és fiát oltotta be először. **CSOKONAI** mind a debreceni, mind a komáromi kör tagjainak fáradozásait és eredményeit nekik dedikált versekkel üdvözlöi. **CSOKONAI** egész költészetén végigvonul az érdeklődés a magyar természettudomány fejlődése iránt, s a fent említett tudósok egyben mind többé vagy kevésbé jelentős, de mindenesetre számottevő alakjai a magyar irodalomtörténetnek is. A tudomány és az irodalom művelése, a nemzet és a köznép szolgálata egygyé olvadt az ő életükben. Útjuk távol esik a néppel kapcsolatot nem kereső **KAZINCZY FERENC** egyébként mély nemzeti tartalommal bíró törekvéseitől. Működésük a **MARTINOVICS** nevéhez fűződő mozgalom vérbe-

fojtása és a reformkorszak teljes kibontakozása közé esett. A hatalommal drámai összeütközésük nem volt, de az kultúra teremtő munkájukat nem is pártolta. I. FERENC császár mozdulatlan elnyomása idején terjesztették a tudományt és a felvilágosodás eszméit a nép között. Mind érdeklődés, mind világnézet szempontjából az ő útjukat folytatta a pedagógus KEREKES FERENC.

Érdemei közé tartozik, hogy ő adta ki először FAZEKAS MIHÁLY Ludas Matyiját, még bécsi tartózkodása alatt (1815.). A műhöz bevezetőt is írt hexaméterekben.

E munkácskának ki legyen szerzője, ha kérded,
Nem tudom: az bizonyos, hogy az én kezeimbe csak így jött
Név nélkül: nekem egy szomszédom hozta az Erdő-
hátról, vagy honnan, hogy jó lesz rajta nevetni
majd borozás közben. Igaz is: mert rajta nem egy két
Vidám estvéket tölténk; még Marci kanász is,
Aki nagy A-t se tanult soha, sokszor majd megütötte
A guta, úgy röhögött: No ilyet soha Gazd' uram, ugymond,
Még a hetvenedik nagyapámnak lelke se hallott,

Döbrögi uram

Példátlan példás megjobbulása is egybe
Ugy szívemre hatott, hogy azonnal, mint Matyi, én is
Háromszor tettem fogadást, hogy közre bocsátom
A furfangos eszü Ludas Matyi tetteit, és már
Szükség, hogy szavamat teljesítsem, mint magyar ember.

E néhány sorral KEREKES jelezte a költemény országszerte aratott nagy sikerét, különösen a parasztság körében. E bevezető oly töretlenül vette át FAZEKAS hangját, hogy nélküle bármilyen Ludas Matyi kiadást már csonkának éreznénk. Sok kiadás közölte ezt az Elöljáró Beszédet — KEREKES FERENC említése nélkül.

FAZEKAS nem vette rossz néven KEREKES buzgalmát. Feltételezte, hogy az valóban nem tudta, ki a mű szerzője. Hozzáírt levelében „Édes Úr”-nak szólítja. Felhatalmazza, hogy „Matyit” átdolgozott formájában másodszer kiadja és megdicséri az Elöljáró Beszédét.

„Matyi az én szülöttem . . . hozzám, mint egy nevetlen lurkót bevetődni látnom kellett, még pedig azon mosdatlan állapotban, mint 1804-ben a világra termett, — az egy szép süvegét kivéve, melyet az ur, hogy valami formája legyen, mint keresztfiának fejébe tenni méltóztatott.”

Még ugyanebben az évben KEREKES hozzákezd VERGILIUS Gergikonjának fordításához. Az első rész meg is jelenik a Magyar Kurir „Toldalék”-aként. Ennek kezdő sorai így hangzanak:

Bő aratást mi okoz, mellyik tsillagzat alatt kell
Szántani Maecenas és szőlőt kötni, mimódon
Kelletik a juhval, marhával s a takarékos
Méhekkal bännünk, erről éneklek ezuttal.

A fordításnak sikere volt. Noha KEREKES ezt nem kérte, többen előfizettek rá, pénzt küldtek neki. Fordítását KAZINCZY is megdicsérte, jobbnak tartotta, mint RAJNIS JÓZSEFÉT.

KEREKES bevezetőjében írt a Georgikon „felséges voltáról”, de írt annak „haszonnal párosított gyönyörűségéről” is. Azt kívánta, hogy művét a „tudományokban járatlanok” is olvassák, ezért megfelelő magyarázatokkal kísérte, amelyek egyúttal alkalmasak arra, hogy belőlük a tanulóifjúság a mulatság és gyönyörködtetés közben — „a gazdaság okos principiumát” is megértse.

E jegyzetekben nemcsak a mezőgazdasági munkát, de a latin mitológiát és a latin életet is magyarázta. Hasonló racionális mitológiai értelmezést találunk HÁLÓ KOVÁCS JÓZSEF debreceni tanító Aeneis fordításában is. De ennek jegyzetei humorosak és naivak, KEREKESÉI széles látókörre és tudományos tájékozottságra vallanak.

KAZINCZY FERENC helytelenítette, hogy a tisztán irodalmi célkitűzéshez pedagógiai és gazdasági célok is kapcsolódjanak, s az első dicsérő levél után többször bírálta KEREKES fordítását és jegyzeteit. Ez csak töredéke annak a vitának, amelyet KAZINCZY FAZEKASSAL, CSOKONAIVAL, majd a halott CSOKONAI eleven emlékével folytatott. A csak művészettel és irodalommal foglalkozó gondolkodó, s a népen segíteni kívánó, élete minden mozzanatát, hol aggodalommal, hol lelkesedéssel követő művész és tudós jellegzetes ellentéte ez.

A fiatal KEREKES tehát bécsi évei alatt költői művet ír és ad ki, klasszikus költeményt és természettudományi munkát fordít és mindhárom megjelent műve a magyar parasztnak szól.

A magyar felvilágosodás népi harcosainak különösen fájt az, hogy Magyarországon nem fejlődött a mezőgazdaság, a magyar ipar és kereskedelem pedig ki sem alakult. Véleményük szerint ennek az elmaradottságnak egyik oka a magyar nyelvű természettudomány hiánya. FÖLDI JÁNOS szerint a magyar természettudomány hiányában „...nem származik ebből sok lábbal tapodott földdrágaságaink megesebmérése, megbecsülése, kikeresése és műbevétele, a hegy-mívelésnek, vagy bányászásnak, a technológiának, vagy a csupa természeti szülemények kidolgozásának és az abból származó kézi mesterségeknél közöttünk terjedése, a különb-különb Fábrikáknak felállításához való értelem, azoknak fundamentumos lábraállítás, fenntarthatása — egyszerűen sok dolgozó kezeknek munkába hozása és az életnek sokféle boldogítása. Ennek következtése továbbá, mint eddig is volt, az idegenekre szorulás, azoknak nagyobb becsülése, a magunkénak drágább fizetése.” (FÖLDI JÁNOS: Természeti História.)

FÖLDI, FAZEKAS, DIÓSZEGI az elmaradott magyar ipar szolgálatába akarták állítani a magyar nyelven írt természettudományos műveiket. A magyar iparosodást kívánta előmozdítani CSEHSZOMBATI JÓZSEF orvosprofesszor is, aki a debreceni kollégiumban saját költségén alapította meg a technológiai tanszékét. A FÖLDI JÁNOSÉK megindított mozgalmához híven meghagyta, hogy a tanszék tanítási nyelve ne a latin, hanem a magyar legyen.

A technológiai tanszékhez KEREKES szavait idézve „a fűvészet, kövészet, bontvegyészet és kézművészet tudományok köttettek” (mai nyelven: növénytan, ásványtan, analitikus kémia, kézművesség). E tanszék első tanárának a debreceni kollégium meghívta egykori tanítványát, KEREKES FERENCET, mert bécsi működésének híre szülővárosába is eljutott.

KEREKES a meghívást örömmel elfogadta, de hogy hivatásának eleget tehessen, szükségesnek tartotta, hogy meglátogassa a külföldi egyetemeket és majd csak az ott szerzett tapasztalatokkal megrakodva kezdje meg munkáját azon a tanszéken, amely egyforma jártasságot követel a különböző természet-tudományok területén. A tanulmányútra szóló engedélyt a Kollégiumtól meg is kapta, a tanszék betöltésével vártak rá, amíg onnan visszatért.

A Ludas Matyi második kiadására tehát már nem vállalkozott, sőt a Georgikon fordítását sem folytatta. Akik a Georgikon magyar fordítására neki előleget küldtek, azoknak a pénzt visszaküldte. Azt tervezi, hogy külföldi útja után Debrecenben a fordítást majd befejezi.

Tanulmányútja során beutazta Németországot, Hollandiát, Belgiumot, sorra látogatta a híres egyetemi városokat. Utazása közben naplót vezetett és azt megőrizte számunkra a Kollégium.

E napló nem törekszik arra, hogy érdekesítő olvasmány legyen, a sorok között nincs semmi rejtett kacérkodás az olvasók, a későbbi korok közönsége felé. E feljegyzéseket éppen közvetlenségük, gátlásmentes őszinteségük teszik érdekessé. Beszámol a postakocsin tett utazás részleteiről, leírja a lovak és kocsik állapotát, beszél a beutazott szép tájakról, érdeklődik a ház- és hajóépítés módjai iránt, leírja a zsilipek szerkezetét, a csatornákkal átszelt holland rétek szépségét és termékenységét. Minden jellemző apróságot észrevesz. Feljegyzi, hogy a holland réteken a tehenekre pokrócot kötnek, hogy megvédjék azokat az időjárás viszonyosságaitól. Leírja, mit ebédelt, hogyan utazott, milyen emberekkel kötött ismeretséget. Többek között találkozott egy holland férfival, akinek a magyar költő, PÉCZELI JÓZSEF volt diákkorában a preceptora. Beszámol róla, hogy milyen tudományos gondolatai támadtak, milyen vitákat folytatott új ismerőseivel. Világnézeti kérdésekben KERÉKES FERENCnek — naplójának tanúsága szerint — már kialakult elvei vannak. Demokrata elvei ROUSSEAUhoz kapcsolódtak. Ő is támadta a társadalom embertelen kasztrendszerét és dicsérte a „természet szerint való” emberibb életet. Kereszténynek, istenhívőnek vallotta magát, a keresztény erkölcs tanaival is mélyen demokratikus nézeteit támasztotta alá. Az emberiség nagy kérdéseit végső fokon bizalommal ítélte meg. Bizakodásának forrása nem a kritikátlan naivitás, hanem az a humanista meggyőződés, hogy embernek lenni csak úgy érdemes, ha bízunk az emberben, az emberiség jövőjében. Visszautasította azt a feltevést, hogy e bizalom hiábavaló. Igen érdekes az a vitája, melyet Utrechtben folytatott MOLL professzorral a háború és béke kérdéseiről. Naplójában a következőket jegyezte fel erről:

„Beszélgetésünkben sokakban ellenkeztünk egymással. Kivált, ha morális tárgyra ment beszélünk. Ő neki nagyon kicsiny hite van. Azon állítást, hogy azt lehetségesnek tartom, hogy a háború megszűnjön, utópiai gondolatnak nevezte, azt mondván, hogy az, hogy háború legyen, természettel szükségképpen való; lám, úgymond, a kutyák is marakodnak s a vademberek is ölik egymást. Amelyre röviden csak azt feleltem, hogy azok kutyák és vadak, mi pedig emberek és keresztények vagyunk.”

Utazásának célja a kémiai tudományokban való elmélyedés, egyetemek és professzorok látogatása, de ő mindenütt érdeklődik a pedagógia, az iskolai nevelés kérdései iránt is. A legkülönbözőbb városokban újra és újra felteszi a kérdést: „Hol találhatnám a legjobb iskolákat, amelyekben az itt szokásban levő nevelés módját a legjobban láthatnám?” Érdeklődik a gimnáziumok, „latiniskolák” állapota felől s megkérdezi, hogy vannak-e Hollandiában PESTALOZZI módszerek szerint vezetett nevelőintézetek. Szelíd gúnnyal emlékezik meg azokról a professzorokról, akik nem érdeklődnek a pedagógia kérdései és PESTALOZZI eredményei iránt.

Hollandiát elhagyva több évet töltött a német egyetemeken mint tanársegéd. Ebből az időből a kémiáról és különböző iparágakról szóló jegyzetei maradtak ránk és egy kémiai tárgyú tudományos könyv, amelyet német nyelven írt és Németországban is adtak ki 1819-ben: „Betrachtungen über die Chemischen

Elemente.” A korabeli német kritika, mint új utakon járó műről emlékezett meg könyvéről, mert az a vegytant új alapelvek és rendszer szerint tárgyalta.¹ E mű KEREKESnek szakkörökben európai hírnevet szerzett. Oroszországból is felkínálták neki a pétervári egyetem katedráját.² Ha Németországban marad, ott is egyenes út vezetett volna a professzori székhez — de a Ludas Matyi első kiadója nem felejtette el, hogy ő a természettudományokat azért akarta elsajátítani, hogy a magyar iskolák tanítási módszerét fejlessze és magasabb színvonalra emelje. Németországtól búcsút vett, a pétervári egyetem professzori katedra ajánlatát megköszönte és nem fogadta el, hazajött Magyarországra nem egyetem, hanem a Debreceni Kollégium tanárának.

Németországi tartózkodása alatt is a legnagyobb érdeklődéssel kísérte a hazai eseményeket, különösen, ami a magyar oktatás területén, volt és leendő iskolája, a Debreceni Kollégium keretében végbement. Tudta, hogy 1817 nyarán gyűlik össze a Kollégium vezetősége, hogy a Kollégium tantervét és tanítási módszerét szabályozza. Erre az értekezletre az itt születő határozatokra akart Freyburgból hatást gyakorolni. Négy levelet írt volt diáktársának, a leendő püspöknek, de már akkor befolyásos egyházi tekintélynek, SZOBOSZLAI PÁP ISTVÁNNAK. Valószínű, de nem bizonyos, hogy ezeket a leveleket tényleg elküldte. Lehet, hogy az abban kifejtett elveket előbb csak önmaga számára tisztázta, s a levélforma csak irodalmi keretet nyújt gondolatainak. De hogy elvei és nézetei hatást gyakoroltak a Kollégium egész oktatására — az kétségtelen, bár ez a hatás csak akkor fejlődhetett ki, amikor a tanári munkát a Kollégiumban megkezdte.³

A levelek mutatják a szenvedélyes pedagógiai érdeklődést még a pedagógus pálya megkezdése előtt és az elvek ifjúkori tisztázását. A pedagógus pálya majd az ezekhez az elvekhez való hűséget mutatja.

A négy levél az egész oktatás területére kiterjed, az alsó iskolára, a latin iskolára, a főiskolára, a tanárképzésre. Javaslatot tesz az egyes évfolyamok tantervére, a tanítás módszerére vonatkozóan. Mindezt határozottan ROUSSEAU és PESTALOZZI pedagógiája szellemében teszi. Alapelvei, hogy „sohasem szabad elfelejtenünk, hogy a gyermek gyermek” — és hogy úgy kell tanítani, hogy az mind a tanítónak, mind a diáknak „gyönyörűségére” szolgáljon.

Kár, hogy ez az önmagában is rendkívül értékes mű és kortörténeti dokumentum mind a mai napig csak kéziratban maradt. A teljes feledéstől azonban megmentette dr. TÖRÖS LÁSZLÓ nagykőrösi tanár, aki a leveleket ismertette⁴, azokból bőségesen idézett, az egyes részleteket kortörténeti elemzésekkel kísérte és a bennük foglalt elveket saját pedagógiai tapasztalatával egybevetette. Értékelte KEREKES FERENC pedagógiai egyéniségét, mint a felvilágosodás hívét, PESTALOZZI korai magyar követőjét — és EÖTVÖS JÓZSEF elődjét.

EÖTVÖS JÓZSEF elődjének nevezi, mert KEREKES első levelében 5 éves ingyenes magyar nyelvű oktatást javasol — saját szavaival „nemzeti iskolát” — s ezt joggal tekinthetjük EÖTVÖS népiskolája elődjének. KEREKES azonnal teljes és kidolgozott tantervet is javasol az 5 esztendő nemzeti iskola számára. A logi-

¹ KEREKES naplója.

² SZINNYEI: Magyar Irók élete.

³ DR. BESSENYEI LAJOS: A Tanárképző Intézet története.

⁴ Debreceni Protestáns Lap, 1924—25—26.

kus terv szavai mögött érezzük a gyakorlat, a reális pedagógiai tapasztalat hiteletét. A fiatal freyburgi tanárségéd elméleti írásai közben debreceni és kisújszállási tanítói éveire hivatkozik.

Az olvasás tanításánál PESTALOZZIVAL és OLIVIER-val egyidőben a hangoztató módszert ajánlja, mert az nem terheli meg, nem hagyja megoldhatatlan rejtelmek között a gyermeket. „Nem elég az, hogy a gyermek az olvasást megtanulja s olvasni tudjon, hanem szükséges, hogy azt könnyen s gyönyörködve tanulja, hogy a könyvtől ne irtózzon, sőt azt örömmel vegye kezébe.” Az énektanításnál arról beszél, hogy a gyermek könnyen megtanul kottából énekelni. Miután a gyermekek szerettek énekelni, ő könnyen elérte, „hogy az egyik gyermek halkkal valamit énekelt, azt a másik le tudta utána kottázní”. Testgyakorlatként azt javasolja, mindegyik gyermeknek legyen egy kis veteményeskertje, s azt maga művelje. Különösen érdekes az a tantárgy, amit ő így nevez meg, hogy: „A haza állapotjának ismerete”. E tantárgy keretében útmutatást akart adni, hogy a meglevő állapotok között hogyan küzdhet az egyes az ember és a nép jogaiért. Ő például Kisújszálláson tanította a kun privilégiumokat. Mire a „nótárius ilyen reflexiót tett — Rector uram, nem jót csinál, nagyon megvilágosítja ezeket a fattyúkat, majd aztán ha felnőnek, nem is jönnek a nótáriushoz tanácskérni”.

A tanterv ismertetés után kifejti, hogy milyennek kell lennie a jó tanítónak: „Tudjon tekintélyt tartani keménység nélkül, leereszkedni gyermekség nélkül.” Felháborodik azon, hogy a céhek vizsgáztatják a legényeket, de tanító akárki lehet. „Esmértem olyan tanítót, akit tengericsőszből fogtak be iskolamesternek, olyat is, aki csizmadiának rossz lévén, tanítónak lett és annak jó volt. A polgári társaság boldogságára nagyobb befolyása van annak, ha a polgároknak csizmájok, mintha azoknak okosságuk és erkölcsük jó állásu?”

Javasolja tehát egy pedagógiai tanszék felállítását a Kollégium keretében, s csak az a felsőéves diák mehet el tanítónak, aki a pedagógia professzorának előadásait hallgatta és vizsgáit letette.

Ez a javaslata nem is maradt hatástalan, mert ha csak nyolc év múlva is, 1825-ben, mégis a Debreceni Kollégium volt az első az országban, ahol pedagógiai tanszéket állítottak fel, s ahol a pedagógia professzora magyar nyelven tartott előadásokat.

A pedagógiai tanszék mellett még azt is javasolja, hogy a tanító minden egyes tantárgy tanításához kapjon a kezébe útmutatást.

„Adjunk a tanítók kezébe okos pedagógika útmutatást mindegyik tudományban. Ekkor csak az lesz rossz tanító, aki rosszlelkű és korhely, most pedig az is rossz, aki jólélekkel s szorgalmasan igyekszik eljárni kötelességében, mert nem tudja mit és mimódon kellene cselekedni és sokszor hasztalanul gyötri mind magát, mind tanítványait sok fáradsággal és unalommal ott, ahol mind ő, mind azok egész gyönyörűséget találtak volna a munkában.”

„A „deák iskola” KERÉKES terve szerint ugyancsak öt éves lenne, az a célja, hogy „tanítson deákul és tanítson gondolkozni”. Ez az öt év feloszlik a grammatika és a humaniorák klasszisaira. A humaniorák retorika és poétika^e klasszisokra oszlanak. Ennek a tantervnek az az érdeme, hogy igyekszik utat törni a magyar nyelvű oktatás felé. A latin nyelv oktatásánál arra törekszik, hogy a céltalan grammatizálás helyett ezek a tanulmányok a klasszikus világ ismeretét adják. Az ókori latin kultúrához hozzákapcsolja a humanista kultúrát — növendékeit ROTTERDAMI ERASMUS művein akarja bevezetni a latin nyelvbe. A retorika klassziséknél azt tanácsolja, hogy a diákok önállóan fordítsanak latinból magyarra

„minél velősebb és hatalmasabb magyarsággal, nem szolgálai ragaszkodással, hanem úgy, mint rétorokhoz illik”.

A poétika osztályánál célul tűzi ki a magyar költészet megismertetését is, s a tehetségeknek a latin költészetből a magyar költészet művelésére kell ihletet meríteniök.

„Nem árt, nem árt, az igaz, ha válnak Janus Pannoniusok és Némethi Pálok, de csakugyan ezerszerfe többet használnak a Csokonaiak, a Kisfaludyak, a Berzsenyiek.”

Kortörténeti szempontból a legérdekesebb a leveleknek az a része, ahol a szolgáladiakok helyzetéről ír. A Debreceni Kollégium úgy szervezte meg nagy tömegű diákság tanítását — osztályonként 100—150 diák —, hogy az osztályokat kisebb csoportokra osztotta s azokat egy-egy privatus preceptor — nagyobb diák tanította. A diákok szülei fizettek nemcsak a Kollégiumnak, de ennek a preceptor-nak is. Fizettek pénzzel, kenyérrrel, főtt étellel, mosással. A szegénysorsú diák pedig személyes szolgálataival. Ez a szervezet teremtett rá módot, hogy kisközdű parasztok, jobbágyok gyermekei is tanulhattak, ezért nevezhette a Kollégium egyik méltatója azt a „szegények iskolájának”. De egy-egy iskola-rendszer nem hozhatja helyre a társadalom embertelenségét és igazságtalanságát.

Hogy a szegény diáknak, szolgáladiáknak milyen rossz sora volt, azt éppen KEREKES szavai bizonyítják.

Az osztályokban külön padosorban ülnek, s ennek az a pedagógiai megokolása: „Jó hogy hozzászoknak az élet igazságtalanságaihoz, hogy nem a gyengéké a futás.”

Még saját ágyuk sincsen, az osztálytermekben alszanak a padokon, vagy annak a nagyobb diáknak, akit szolgálnak, a szobájában a földön. Ez a nagyobb diák korlátlanul hatalmaskodhatik fölöttük, a Kollégium pedig tandíj fejében kirendeli őket gazdákhöz mezei munkára.

„Sorsuk alábbvaló sok tekintetben a barmok sorsánál.”

„Könnyek gyűlnek szemekből édes barátom, mikor ezeket írom.”

Sorsuk könnyítésére azt javasolja, hogy a szolgáladiak csak a Kollégiumban teljesítsen szolgálatot, soha ne egyes — akár felsőbbéves diákoknak. Felügyeletet kíván a védelmükre. De amilyen lelkes tervei más részletében — hangja itt nem válik különösen bizakodóvá.

Maguknak a pedagógiai leveleknek azonban igen nagy fontosságot tulajdonít. Nemzeti szempontból a pedagógiát fontosabbnak tartja akármilyen más tudománynál. Ezt a fontosságot jellegzetes egyéni módon érzékelteti.

„Oly rosszul vagyok, hogy nincs a világnak oly tudománya, amiért most erőltetném magamat az írással, de ez a dolog, amelyben most írok, fontosabbnak látszik énelőttem minden tudománynál és olyannak, aminek éppen most van ideje; amit halasztani nem lehet.”

A pedagógiai levelek megírása után még öt évet töltött Németországban, 1823-ban tért vissza Debrecenbe, november 5-én foglalta el tanári székét, székfoglaló beszédét nem a kémia, amelyben hírnevét szerezte, hanem a nevelés kérdéseiről tartotta.

A szakkörökben európai hírű tudós alig egy évet töltött kollégiumi szerény állásában, amikor az első orvtámadás érte. Fia — KEREKES JÓZSEF — így számol be erről:⁵

⁵ Fia kézíratos jegyzete „A Kiáltó Szó... című röpirat utolsó oldalán,” a Széchényi Könyvtár példányán.

„1824-ben a bécsi titkos rendőrség kéri az elbocsátását, mert Berlinben szabadkőműves volt.” De nemcsak külföldön viselt dolgait, hanem pedagógiai munkáját és módszerét is kifogásolták.

„A lengyel forradalom táján Rakovszky Dániel főbíró hivatalosan figyelmeztette, hogy felsőbb helyeken a növendékekkel tanszéken kívül is fenntartott társas érintkezést nem tartják a tanári tekintéllyel összeegyeztethetőnek. Abban botránkoztak meg, hogy a Németországban tanársegéd korában megszokott módon tanítványaival időnként fűvészi és gyárszemléleti tanulmányozás végett a közel eső vidékekre gyalogkirándulásokat rendezett.”

A felsőbb helyeken tehát kifogásolták PESTALOZZI pedagógiai módszerét és érdeklődését a minden mesterséges akadály ellenére meginduló magyar ipar berendezkedése és a mezőgazdaság új módszerei iránt. Éppen a „lengyel forradalom táján” tartották különösen veszélyes függetlenségi törekvésnek tanárok és diákok érdeklődését a nemzet gazdasági problémái iránt.

KEREKESnek — e jelek szerint — miután hazajött Debrecenbe, meg kellett ismernie a politikai üldözés és elnyomás burkolt módszereit; majd meg kellett ismerkednie a mellőzés fájalmával, a tudományos élet területén is uralkodó protekcionizmus és igazságtalanságok keserűségeivel. A mindennapi pedagógiai munka, a gáncok és gyanakvások láthatólag kifárasztották, alkotóerejét gúzsba kötötték. Ő, aki Bécsben és Németországban termékeny tudományos munkát végzett, Debrecenben évtizedeken keresztül hallgatott. Ha dolgozott is, nehezen haladt, hiszen csak kevés szabadidővel rendelkezett, így eredményei lassan értek meg. Ekkor már nem kémiaiával, hanem felsőbb matematikával és mértanul foglalkozott. Érdeklődése, eredeti gondolkodásmódja matematikai kutatásokra predesztináltak. Csak a magyar gazdaság elmaradottsága és a segítő készségből elvállalt technológiai tanszék problémái vitték őt a kémia területére.

A XVIII. század végén és a XIX. század elején, akárcsak a többi író és természettudós, ő is szemben találja magát a magyar nyelv akkori hiányosságaival. Látja, hogy ez elmaradt az ipar, a tudomány, a műveltség fejlődése mögött. Hogy e hiányokat megszüntessé, ő is kezd, akárcsak a tudós orvos FÖLDI JÁNOS — a nyelvészet kérdéseivel foglalkozni. Ő maga a nyelvészettel foglalkozó könyvének (Értekezés és Kitérések) bevezetőjében ezeket írja: „... olyan tudományokat kellett, nem latin, hanem ami még akkor nálunk, sőt többnyire hazánk minden más iskoláiban szokatlan volt, magyar nyelven tanítanom, melyeknek magyar műszavaik részint még nem voltak, részint nem úgy voltak kidolgozva, hogy azokon mindenütt megnyughattam volna s ezen az okon sokszor új magyar szók formálásáról s származtatásáról kellett gondolkoznom és ilyenkor gyakran a szók eredete jelentésének nyomozására is kiereszkednem.”

1836-ban jelent meg nyelvészeti eredményeit tartalmazó „Értekezések és Kitérések” című műve. A nyelvészet útjára őt a természettudományok szükségletei vitték s könyvével közvetve a természet ismeretét kívánta szolgálni. Könyve jövedelmét a debreceni fűvészkert megalapítására szánta. Az általa tervezett és megvalósított „gazdasági és kézművészeti fűvészkert” célja, hogy a fiatalágnak a „természettudományok egyes szép, hasznos és hazánkat és kivált vidékünket igen közelről érdeklő ágával megismerkedni annál jobb módjok legyen”.

A fűvészkert megalapítása már 40 éve a kollégium pártolójának tervei közé tartozott. FAZEKAS MIHÁLY is fáradozott ennek érdekében. De ennek megvalósítása KEREKES nevéhez fűződik.⁶

⁶ FAZEKAS MIHÁLY összes művei, 1955.

Tizennégyévi tanároskodás után 1837-ben írta meg első matematikai tárgyú tudományos művét, amelyet a Lipcsei Tudóstársaság pályadíjjal tüntetett ki. De hiába volt a siker, mert KEREKES ezután hasztalan próbált a Tudós Társasággal továbbra is kapcsolatban maradni, munkájához több biztatást nem kapott.

1837-ben tervet készített a kollégiumi felsőoktatás részére:

„Felsőbb tudományok új terve a mostani idők kívánatához alkalmaztatva.”

Több évfolyamos Seminarium Pedagogicumot javasol a nemzeti iskolák tanítói, Seminarium Philologicumot a deák iskolák jövődi tanárai részére. A terv ugyanazokon a pedagógiai elveken alapul, amelyeket húsz évvel ezelőtt már magáévá tett. A tanári munkával kapcsolatos jellegzetes megjegyzései, hogy azt nem szabad kimutatások, papirosok alapján elbírálni, mert „A papír türelmes.” A módszer szempontjából pedig „Nem mechanice kell tanítani, hanem értelemmel.” S „Egy sem jó tanító, aki arra, amit tanítani akar, előre nem készül”. A Kollégium tanárképzése meg is indult ebben az irányban,⁷ KEREKES pedig a pedagógiától újra visszatért a szaktudományok útjára.

1845-ben megjelent „Szorszámtan s egyszersmind előkészület a fellengős mértanra” c. műve. KEREKES az előszóban megmagyarázza műve tudományos és gyakorlati jelentőségét. A logaritmikus számoknak, azaz a szorszámoknak használata először is rendkívüli mértékben elősegíti és megkönnyíti a pénzügyi munkálatokat. A szorszámok és a háromszögmérés tudományát felhasználják a földmérés. De a háromszögek, a mértan tudományára támaszkodik a fénytan, a csillagászat, a mozgás tudománya is. „Aki a természetben alapos ismereteket akar magának szerezni, annak a szorszámok és háromszög mérés tudományát nélkülöznie nem lehet és ezeket úgy kell néznünk, mint a természettanra előkészítő tudományokat.”

A felvilágosodás népi irányának tudósai mind megegyeznek abban, hogy tudományos műveik egyben pedagógiai célokat szolgáló didaktikai munkák. KEREKES a szorszámtan előszavában arról beszél, hogy könyve a tanulók magán-szorgalmát kívánja ébreszteni, másrészt azoknak akar segítséget nyújtani, akik tanári és iskolai támogatás nélkül egyedül vágtak neki a természettudományoknak. „... szemem előtt tartottam munkám ezen részének kidolgozásában főképp azokat a magyar tanuló ifjaink közül. . . akik vagy csupa hajlamból, vagy egyszersmind azon meggyőződésből is, hogy elméletileg és gyakorlatilag tökéletesen kiképzett mathematicusokra és physikusokra azután mindig több szükség lesz hazánkban, magukat különösen a Mathesisre és Physikára adják és ezen tudományoknak a mélyére kívánnak bocsájtkozni.”

1848-ban fejezte be a Képzetes mennyiségekről című munkáját, amelyet azonban a Magyar Tudományos Akadémia pályázatán tudomásul sem vettek. E mellőzést KEREKES sérelmesnek és igazságtalannak érezte. A tudományos életben érvényesülő személyes érdekeket és a protekcionizmust támadta meg „Négyes kis tükör” című művében. Ezt a könyvét a Kollégium ifjúsága adta ki legációból eredő jövedelméből.⁸ Ez az adat is arra mutat, hogy KEREKES az ifjúság között népszerű volt, a tudományos életben elért sikerei vagy kudarcai nem hagyták az ifjúságot közömbösen. De ezek a tények egyben azt is mutatják, hogy a tudományos életben itthon nem tudott igazi sikert elérni. Noha a Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta, a külföldön szerzett megbecsülésnek idehaza még a felét sem kapta meg. De tudományos munkássága mégsem

⁷ DR. RÉVÉSZ, DR. NAGY, DR. ZSIGMOND: A Debreceni Kollégium története, 1940.

⁸ SZABÓ JÁNOS: Révész Imre emlékezete, Debrecen, 1881.

maradt visszhang nélkül. Halála után egy évtizeddel CSÁNYI DÁNIEL mérnök és természettudós, ugyancsak a Debreceni Kollégium tanára, meglátja működése értékét, önálló eredményeit, tanulmányt ír KEREKESről és kiadja annak a „Felsőbb mértan valódi alapelvei” című könyvét. Az a tanulmány, amelyet CSÁNYI DÁNIEL KEREKES műve elé írt, a magyar természettudomány didaktika egyik remekműve.

Világnézeti elvei, demokratikus meggyőződése több ízben megnyilatkoznak matematikai és nyelvészeti műveiben is. Így például „Szorszámtan” című művében élesen támadja MALTHUS elméletét. A malthusianizmus tételeit tudományos szempontból tévesnek, erkölcsi szempontból hazugnak és rombolónak tartotta.

ROUSSEAU hatása nyilvánul meg a magyar nyelvről írott művében is (Értekezés és Kitérések). Jellemző e tekintetben, hogy a „te” megszólítás általánosságot követeli. „Legjobb lenne, úgy tartom, itt a természetet követnünk, s azt, akihez beszédünket intézzük, akárcsi légyen is, így szólítanunk meg: te, s hozzá második személyben beszélünk. De azt mondja talán valaki, hogy mi ezen természet együgyűségétől már visszatérhetetlenül eltávoztunk. Én ezt nem merném állítani, ha egyes személy ki tudja javítani a hibáit, mennyivel inkább az egész nemzet! Valóban a természethez visszatérni nem nehezebb, mint attól eltérni. Ha hát el tudunk tőle távozni, miért ne tudnánk hozzá visszatérni is?”

Lehet, hogy mosolygunk KEREKES FERENC naiv álmodozásán, jelentéktelen formák túlbecsülésén, de a mosoly közben is eleven bennünk a tisztelet az igazságosabb társadalmi rend, a demokrácia utáni vágyával szemben.

Miközben tudományos munkát végzett s a tudomány átadásának helyes módját, a természettudomány didaktikájának eredményes módszereit kereste, benne élt a Debreceni Kollégium mindennapi életében. Hosszú évek tanári munkája csak megerősítette benne ROUSSEAU és PESTALOZZI pedagógiai elveinek helyességéről alkotott nézetét. ROUSSEAU követelését, mely szerint a tanárnak kötelessége, hogy szabad emberek neveljen, akik nem hajtanak fejet a társadalom hazug korlátjai előtt és PESTALOZZI célkitűzését, hogy növendékeiből az együttes munka útján derűs közösséget neveljen, KEREKES egész pályája során nyomon követte. Több évtizednyi tanítói munkája alatt módja volt meggyőződni a különböző pedagógiai elvek helyességéről vagy helytelenségéről. A helyes tananyag és a didaktika kérdéseivel mint fiatalember is foglalkozott, 22 évi pedagógiai működés után írja meg tanulmányát a nevelésről. A címe „Atyáskodás erkölcsi tekintetben a tanulóifjak körül az iskola részéről.” A tanulmány a kollégiumi-iskolai élet legnagyobb kérdésével foglalkozik. Erkölcsi szempontból tehetetlen-e az iskola növendékeivel szemben? Miért képtelenek az iskolák és kollégiumok arra, hogy a megromlott erkölcsű tanulókat megjavítsák, s a helyes emberség útjára tereljék? Miért panaszkodnak a tanárok arról, hogy egy-két rossz erkölcsű fiú megront negyven-ötven növendéket, miért nem az „egy-két rossz javul meg” a negyven, ötven jó között? KEREKES felelete az, hogy a kollégiumok tehetetlensége abból ered, hogy csak „oktató és nem nevelő intézetek”. Erkölcsöket fejleszteni és formálni pedig csak neveléssel lehet. KEREKES PESTALOZZI-t és követőit állítja példaképként kollégiuma elé, ott meg tudták nevelni a rosszakat. „...nevelőintézete egy magános vállalkozónak, kit a természet is nevelőnek szült és aki három-négy általa szinte az extázisig lelkesített fiatal tanítókkal és nevelőkkel együtt benn az intézetben laktak és a növendékekkel együtt, mintegy családi életet éltek, a többi tanítók csak leckéket adni járván be, olyan intézet továbbá, hol minden a nevelésre, mint főcélra volt számítva, a tanítás pedig alárendelt szerepet játszott, nem mintha az elhanyagolt volna,

mert a tudományokban is többre mentek a növendékek, mint más hasonló iskolákban — hanem, mivel a tanítás is mind nevelési elvek szerint történt és azoktól volt áthatva.

A mi iskoláink ellenben mind csak tanító, nem nevelő intézetek. Itt a tanítók s oktatók nem élnek együtt, családi életet tanítványaikkal, itt nem négy-öt oktatónak van ügye 40—50 tanítvánnyal, hanem, például főiskoláinkban egynek-egynek hetvennel, nyolcvannal, sőt százzal, száz hússzal is, kiket azonban minden 24 órában csak 2 órán láthat, s akkor is csak a tanító-székből, mint hallgatókat, s annál fogva erkölcsileg mindegyiket fel sem ismerhetvén, erkölcsileg reájuk keveset is hathat. Itt a főcél a tanítás, a nevelés csak mellékes s erre nézve itt igen kevés történik, s az is nagyobb részént csak tiltakozólag (negative).”

Hogy ez a gondolat a legjobb magyar pedagógusok között mennyire általánossá vált, mutatja az is, hogy amikor MÓRICZ ZSIGMOND a Debreceni Kollégium kitanító, növendékeiért harcoló pedagógusát, a hivatását nemzeti feladatnak érző igazgatót akarta jellemezni, ennek az igazgatónak a szájába ugyancsak ezeket a szavakat adta: „Az a baj, hogy ma a tanárok csak tanítanak, de nem nevelnek.” (Légy jó mindhalálig.)

KEREKES először is tiltakozik az ellen, hogy a szeretet, „az atyáskodás” nevében a tanárok szubjektíve ítélkezzenek s mód legyen igazságtalanságok elkövetésére. Tiltakozik az ellen, hogy az iskolai törvényszéket, a kollégiumi ifjúság önkormányzatának és demokratizmusának ezt a szervezetét megsemmisítsék, s a tanárok bevezessék azt a módszert, mely szerint: „Ugyanazon kihágásért egyik tanulóifjat egyképp, másikat másként büntessék, mindenikre annak egyéniségéhez képest szabván ki a büntetést, honnan aztán feljebbvitel ne legyen.” KEREKES ragaszkodik a Debreceni Kollégium demokratikus hagyományához, az ifjúság első törvényszékéhez és a rektor-professzor által vezetett másod-törvényszékhez, amelyhez adott esetben fellebbézni lehetett. Az iskolai életben is alapvetőnek fogadja el azt a demokratikus követelményt, hogy „a bírák tetszésére, bárkiből is álljanak is azok, minél kevesebb bizassék”. Megmutatja, hogy a szubjektív ítélkezés rendszerint igazságtalansággá fajul. „Bűnbeesett tanulók közül az atyáskodás, mint rendszerint igen természetesen történni szokott, a tekintélyesebb és hatályosabb szülék gyermekei mellett, a szigorúság pedig a kevésbé vagy éppen nem is jelentékeny atyák fiai ellen gyakoroltatik: ez amazoknak lábat ad a vétkezésre, ezeket pedig keserűséggel tölti el.”

Igen jellemző, hogy éppen az a KEREKES FERENC, aki követelte a tanár és tanítvány között a családi, az emberi, a szeretetteljes hangot, az egyéni kapcsolatok kialakítását, a kollégiumi élet rendjét, az egyes esetek feletti ítélkezést nem akarta egyetlen ember bölcsességére, erényeire vagy hibáira rábízni, hanem szilárd elveket, demokratikus törvényeket akart megszabni.

Miután megvédte a kollégiumi bíráskodás demokratikus hagyományát, beszélt e törvénykezés különböző módjáról, a nevelő- és javítóintézetek fajtáiról is. Megemlítette, mint ő előtte sokan, hogy az iskolák módszerének két legnagyobb veszélye a túlságos szigor; vagy a túlságos engedékenység. Az azonban KEREKES gondolkodásának saját eredménye: megmutatni, hogy éppen a túlságos szigor csap át engedékenységre, s az erőtlen vezetés válik gyakran a legkegyetlenebbé. KEREKES felháborodik az iskolai ítélkezésben uralkodó büntető-szellem ellen, amikor egy-egy tanulót, aki elkövetett hibáiért nem is teljesen önmaga felelős, erkölcsileg megbélyegzik, pályáját, jövőendő életét tönkreteszik és őt megalázzák.

„Ha az iskolai törvények igen szigorúak és oly büntetést szabnak a vétkező tanulóra, mi szerint az nemcsak azon iskolából, melyben a bűnt elkövette, hanem

minden más iskolából kitiltatik, előtte a továbbtanulásra, a maga további kiművelésére az út elzáródik, iskolai bizonyítványában erkölcsileg megbélyegeztetik s annál fogva minden hivatalokrai képességétől egész életére megfosztatik, és így mintegy erkölcsi halálra ítéltetik: úgy nem csuda, ha valamint az angol esküdt-szék, látván, hogy a vádlott szerfelett szigorú törvények miatt néhány schillinget érő jószág ellopásáért halálra fogna ítéltetni, inkább ártatlannak nyilvánítja azt, mint ily szörnyű büntetésnek tegye ki. Éppen így az iskolai törvényszék bírái is a törvényszerű erkölcsi halálra kárhoztató tanulóifjait megszáván, azt ők maguk igyekeznek a törvény szigorúsága alól kibújtatni, atyai indulatot öltözvén fel a bírói szigorúság helyett.”

KEREKES ugyanakkor megmutatja, hogy az örökös engedékenység, akárcsak a kaszányaszigorúság, tönkre teszi az iskolát. Az erkölcsi rábeszélések, az intések és dorgálások üres szavak maradnak, ha meg nem hallgatásuk következmények nélkül marad.

„Mit tegyen a rakoncátlanokkal az iskolai igazgatóság? Csak pirongassa azt és másodsor, harmadsor is pirongassa? Ez lehetetlen. *Pirongatni csak azt lehet, aki még el tud pirulni.* Az ilyenek ezen már túl vannak.” KEREKES az iskolai élet más szokásos módszereit is elveti. Elmondja, hogy ha a növendék tanítója szavának nem érzi a súlyát, a börtönbüntetés csak kaland a számára, amelynek élményeivel henceg a többiek előtt. Ugyanakkor barbár az az iskola, amelyik még mindig a vesszőt használja. A pénzbüntetés nem a tanulót sújtja, hanem a szüleit, a gazdag meg sem érzi, a szegény képtelen megadni, így tehát igazságtalansága miatt a pénzbüntetés bevezetése annyi „mint felhatalmazni a vétkezésre”.

KEREKES egyetlen javító módszert ismer el hatásosnak. A többire nézve ártalmas tanulót el kell távolítani, ha azt az iskola már megjavítani nem tudja. Ugyanakkor olyan intézményt javasol, amelyet akkoriban Magyarországon még nem ismertek, a javítóintézetet. Ott a fiataloknak, akiket valamely más iskolából eltávolítottak, otthont és javulásra való alkalmat kell adni. Ezt az intézetet lelkes, pályájukat szerető, határozott fellépésű pedagógusok vezetnék, az összegyűjtött fiúkat valamilyen szakmára tanítanák és éreztetnék velük, hogy ez intézetnek az a feladata, hogy nekik utolsó alkalmat nyújtson arra, hogy tisztességes emberként lépjenek ki az életbe. Ha ez intézet falai között becsületesen viselkednek, senki meg nem bélyegezheti őket, a társadalom semmiféle megvetést velük szemben nem éreztethet.

Nevelési tanácsait hat pontban foglalja össze. Mind a hat gyakorlati tanács a kollégiumi élet tapasztalataiból született s megfelel PESTALOZZI alapelveinek, mely szerint a növendékeket minél szorosabb közösségbe kell fűzni, hogy a pedagógus minél jobban láthassa, szervezhesse, alakíthassa azok életét.

A hat követelmény a következő:

1. A legsúlyosabb büntetés a bomlasztó magatartásúak eltávolítása legyen. De hogy az eltávolítás ne jelentsen egész életükre szóló megbélyegzést, javítóintézetben kell e fiúknak módot adni a javulásra, s a javítóintézetet a legjobb pedagógusoknak kell vezetniük.

2. „Negatív hatás” — „a tanuló ifjúságtól a vétkezésre való alkalmasság minél előbb elvételessék.” — Ez alatt a szállásadók ellenőrzését, a kóborlások, kocsmázások, a diákoknak való hitelezés megszüntetését, általában a felügyelet kiterjesztését érti.

3. A diákoknak csak szigorúan meghatározott összegű, csekély saját pénzük legyen. Ha sok pénz áll rendelkezésükre, az alkalmat ad jellemük megromlá-

sára. „Hogy aki még keresni nem tud, költeni okosan tudjon — igen vékony reménység.” Ezzel szemben ifjúsági közös pénztár felállítását javasolja.

4. A kollégium rendőri hivatala jelölje meg, hogy a városban melyek azok a családok, melyek érdemesek arra, hogy diákoknak szállást nyújtsanak, ahol a diák jó példát és nem az erkölcsök felbomlását látja maga előtt.

5. A szépművészetek és a gimnasztika bevezetése, „... milyenek a rajzolás, a festés, muzsika, éneklés és testgyakorlás”.

6. „A hatodik és utolsó atyáskodás a tanulóifjúság körül végezetre abban áll, hogy ne csak a vétkezésre való alkalmatosságot igyekezzünk tőlük elhárítani, hanem azon is legyünk, hogy az ő gondolkodásuk módját és elveiket változtassák meg úgy, hogyha alkalmatosságuk volna a vétkezésre, se vétkezzenek: egyszóval, hogy őket *pozitív* is neveljük erkölcsileg.”

Ezt a pozitív nevelést olyan tanár, aki 50—60 növendéket tanít, nem láthatja el egymagában. KERÉKES azt javasolja, hogy minden tanár vegyen maga mellé az ifjúság soraiból négy-öt „segédet”, akikre aztán személyenként rábíz tizenkét növendéket. E legérettebb és jellemesebb növendékek ismerjék jól a rábízottak egész életét és legyenek mindenben a tanár segítségére, hogy az pedagógiai céljait megvalósíthassa. A tanár „tapasztalásait a segédfelügyelők tapasztalásával egybevetvén hathasson kire-kire, amikép szükséges, dicséréssel vagy nógatással, dorgálással vagy fenyegetéssel”. KERÉKES az ifjúsági vezetők munkájáról még megjegyzi, hogy az nem „alattomban leselkedő, hanem egész nyilvánossággal hivataloskodó, nem büntetésre, hanem javításra célzó felügyelet”.

Végül azt javasolja, hogy létesíttessék a Kollégiumban könyvtár, ahol a falakat nagy földabroszok fedik, s az egész terem kedvet támaszt az olvasásra, tanulásra, gondolatokban való elmélyedésre. Itt tanár és tanítvány közösen dolgozhatnak, olvashatnak, beszélgethetnek és e közös munka összekapcsolja őket.

KERÉKES indítványai és reformjai feltétlenül jelentős lépéssel vitték volna előre a kollégiumi nevelést. E reformtervek legnagyobb érdeme, hogy látja a társadalom és az iskola élete közötti szoros összefüggést. Nem szabálygyűjtemények gyártását tartja az iskola feladatának, hanem az élet megszervezését, a társadalom követelményeinek a képviselését, s a társadalmi élet, a közös megbecsülés vagy elítélés nevelő hatásának érvényesítését. A politika és az iskola kapcsolatáról beszél a tanítói tekintély kérdésének taglalásakor is. KERÉKES világosan látja, hogy nem egyedül a tanár egyéni tulajdonságaitól és képességeitől függ a tekintély az iskolában. Egyéni értékes tulajdonságokra a tanítónak szüksége van munkájához. De ha bíráló és dorgáló szava nem jelenti a tanítvány szemében a társadalom helytelenítését, ha dicsérete nem a társadalmi megbecsülés első jele, ha a tanár nem magát a társadalmat képviseli az iskolában — úgy egyéni tulajdonságainak értéke a nevelésben hiábavaló.

Az évszázadok folyamán autonómiával rendelkező és ezért az autonómiáért szívosan harcoló Debreceni Kollégiumban hagyomány volt a HABSBURG hatalom ellen folyó nemzeti nevelés. A BACH-korszak küzdelmeiről MÓRICZ így ír: „A Bach-korszakban... tüzes szívű emberek vállalkoztak rá, hogy megmentik a fiatal magyar generációk lelkét a magyar jövőnek...” Noha a Kollégiumnak volt önállósága, ez mégsem jelenti azt, hogy a Kollégium tanárai ne szenvedtek volna a kormány és az iskola, a kormány és a közérdek külön útja, tragikus összeütközése miatt. S a Kollégium függetlensége még nem zárta ki az azon belül folyó harcokat, amikor a Kollégium tanárának a Kollégium vezetőségével kellett megküzdenie saját jobb meggyőződése, a nemzeti vagy a humánus pedagógia

lehetőségeiért. Ezt a kétfelé is vívott keserves küzdelmet érzetik **KEREKES** szavai.

„Mert az, amit mondanak, hogy tartsa fel mindegyik oktató a maga tekintélyét, ahogy tudja, mert azt önkívüle más senki nem tarthatja, csak annyiban igaz, amennyiben, ha valamely oktatóban semmi nem volna, amiért ötet becsülni, szeretni s tisztelni lehetne, úgy neki más idegen tekintélyt nem szerezhetne. Ellenben lehet valaki a legjobb, a legügyesebb tanító, s emellett erkölcsikép is a legtökéletesebb, mégis, ha a kormány tekintélye mellette nem áll, sőt ellene fordul, bürköt kell innia, s keresztre feszülnie.”

Két ellentétes esetben szigetelődik el a tanár és veszti el tekintélyét. Az első esetben — saját hibájából —, amikor a tanár nem képviseli a népi és a nemzeti erőket s így éppen a legbecsületesebb fiatalok bizalmát nem tudja megtartani. A második, amikor a népi és a nemzeti erők, amelyeket képvisel, még gyöngék az ő támogatására, s így ő magára hagyva, tehetetlenné válik a reakció erejével és propagandájával szemben.

Hatvannégy éves volt, amikor „Atyáskodás” című könyvét megírta. Az ő gondolatait, a nevelés erejébe vetett hitét nem lehet fölényes kézlegyintéssel elintézni, mondván, hogy azok egy romantikus fiatalember illúziói. Tiszteletet parancsoló az a szilárd meggyőződés, amellyel több évtizednyi nehéz pedagógiai munka után is vallja azt az elvet, hogy a nevelésnek építő vagy romboló, de minden esetben mélyreható emberformáló ereje van.

„Ha az erkölcsi nevelés a gyermekkorban el volt tévesztve, *lehet* azon később is — ámbár minél később, annál nehezebben — orvosolni.”

Néhány évvel később ezt a gondolatát megismétli: „. . . az embert angyallá szint úgy lehet formálni, mint ördöggé. . . és nincs oly maga megtagadással járó erény, melyre az embert nevelés által képessé tenni nem lehetne.”

Nézzük meg azonban, hogy alakult egyéni élete egészen addig, amíg szembe találkozott a nagy nemzeti és társadalmi problémákkal. Amikor németországi útjáról hazatért, megnősült, felesége és gyermekei körében élte le életét. 1848 márciusában szélütés érte, s még súlyos beteg a szabadságharc kezdetén. Fia, **KEREKES JÓZSEF** az elsők között vonult be katonának, mint honvédszázados harcolta végig a szabadságharcot — a világosi fegyverletétel után büntetésül besorozták az egyik osztrák gyalogezredbe, s kivitték Olaszországba. Amikor két évi rabsághoz hasonló katonáskodás után elbocsátották és hazaérkezett Debrecenbe, édesapja már egy éve halott volt.

Utolsó emléke, amely apjáról reá maradt, egy röpirat volt, amelyet apja a 48-as forradalom és a szabadságharc védelmére írt. Az öreg **KEREKES FERENC**, miután egy életet töltött a magyar természettudomány és pedagógia szolgálatában, haladó, demokratikus eszméket terjesztve, mint súlyos beteg ember megérte a forradalmat, fia a szabadságharc katonájának jelentkezett: ekkor a beteg professor még egyszer felemelkedett és öreges, reszkető hangon átkot mondott a magyar szabadság ellenségeire és megáldotta annak védelmezőit.

Röpiratot írt, amely a szabad sajtó dicséretével kezdődik.

„Mily nagy boldogság, hogy az ember már ma gondolatait akár milliószerozva repítheti széjjel a világba a sajtó sebes szárnyain.

De még nagyobb boldogság, ha a sajtó egyszersmind szabad is, mert a zsarnoki cenzúra bizonyosan nem fogná megegedni, hogy eszméim ily épen és csorbítatlan jussanak a világ eleibe.”

A röpiratot 1849 áprilisában írta, amikor Európában a szabadságharcokat vérbefojtották a hatalom birtokosai. Megrázó szavakkal írja le a feudális zsar-

nokság, a forradalom, az államfők nemzetáruló ellenforradalmának egymást követő korszakait.

„A fejedelmek nem akarták magukat úgy nézni, mint az államhatalomnak első szolgáit, első tisztviselőit, hanem szüntelen arra törekedtek, hogy magukat a népek határtalan hatalmú uraivá, zsarnokaivá tegyék, csak úgy nézvéen ezeket mint az ő kényük kedvük kielégítésére szolgáló eszközöket. A nép felsőbb és hatalmasabb osztályai hasonlóképpen bántak az alsóbbakkal, azokat nyomták, sanyargatták; a népek viszont a fejedelmek, az alsóbb osztályok a felsőbbek ellen torzsalkodtak, s hol ravaszsággal s csalárdsággal igyekeztek magukat kármentesíteni, hol pedig nyílt erőszakkal törekedtek a jármot lerázni nyakukról, miből borzasztó háborúk keletkeztek.

És amely most foly legborzasztóbb, mert maguk a fejedelmek adnak példát a népeknek a tettetésben, hazudozásban, hamis esküvésben, hitszegésben és minden gonoszságban.”

„... a fejedelmek tulajdon alattvalóik városait halomra lövöldöztetik, falukat felgyújtogatják, népeiket egymás ellen lázítják, azokat egymás ellen gyilkoltatják, és hogy őket leigázhassák, nincs bűn, melyet elkövetni irtóznának...”

KERÉKES szerint az emberiség elérkezett történelme mélypontjára, szükségzerű, hogy ismét felemelkedjék. Művének címe: „Kiáltó szó Európa keresztény népeihez és fejedelmeihez.” A mű lényege, hogy Európa összes államférfiai alkossanak egy szövetséget, legfelsőbb bíróságot, az új Aropagost. Régóta hangoztatják ezek az államok a szeretet erényét, e szeretet nevében alkossanak szövetséget, s támadják meg valamennyien közös erővel és hatalommal azt az államot, amely hódítani igyekezik, vagy azt a kormányt, amely saját népét elnyomja. Népek pusztításával szemben tanúsított közömbösség és passzivitás nem egyeztethető össze az emberi méltósággal.

„A Non Interventio elve embertelen, hidegvérrel elnéznünk felebarátaink legigazságtalanabb és legkegyetlenebb legyilkoltatását is, csakhogy abból mireánk semmi baj ne háruljon.”

KANT filozófiája, a német felvilágosodás és idealizmus, az öreg Kollégium épületében megszokott vallásos hang mind összecsendül ebben a műben. Egy felvetett gondolatnak, egy népszerűvé vált eszmének már egész társadalmat formáló erőt tulajdonít. De e naiv elgondolással is a magyar szabadságharcot védi és az azzal szemben ártalmas, romboló nézeteket támadja. Felháborodik az ellen, hogy a vallás az embereket közömbössé tegye a társadalmi igazságtalanság kérdéseivel szemben. Hirdeti, hogy nekünk már itt e földön meg kell találnunk boldogságunkat, a mennyországot már itt, e földön meg kell valósítanunk. Mint az örök béke és szabadság egyik feltételét követeli, hogy az orosz cár adja vissza Lengyelország függetlenségét. Sorra veszi és elítéli a világ urait, akik a népek elnyomásában résztvesznek. Így nagy felháborodással beszél IX. PÍUS pápáról, aki az olasz nép ellen a HABSBERGOKKAL szövetekezett.

„Te vagy IX. Pius, akit a kereszténység egy nagy része főpapi hivatalodnál fogva eddig úgy tisztelt, mint Jézus helytartóját itt e földön. De ha igaz az, amit hírlapokban olvastunk, hogy te az alkotmányt, melyet elébb alattvalóidnak adtál, később visszavontad, szavadat megszegted, és így magadat az egész kereszténység előtt gyalázatos hazugsággal és hitszegéssel bélyegezted meg és tulajdon alattvalóid ellen segítségért egy, a maga népeit bérencgyilkosok által kegyetlenül mészároltató szomszéd zsarnokhoz folyamodtál, ezáltal annak tetteit is hallgatva helyeslélvén, ha mondom, ezek igazak, úgy nem vagy méltó, hogy téged többé a kereszténységnek oly nagy és tiszteletre méltó része, mint

a római catholica egyház főpapjának ismerjen és ha valaki azt merné állítani, hogy olyan ember, ki a hazugságban és hitszegésben ily gyalázatos példát ad, a Jézus helytartója itt e földön, káromlást szólana Isten ellen... És így, ha ezek igazak, úgy most római pápa nincsen.”

A legnagyobb harag hangján természetesen a magyar nép elnyomóiról, a HABSBERG dinasztiáról, FERENC JÓZSEFRől ír.

„Azonban engedje meg nekünk a dinasztia, nem tehetünk róla, ha ennyi aljas hazugság és hitszegés után, amennyit a dinasztia politikája, hogy feljebb ne kezdjük, csak a közelebb lefolyt egy év alatt is elkövetett, most már legszentebb ígéreteinek, sőt esküvéseinek sem hihetünk, annyival inkább, mivel a tények kiáltanak, hogy: a dinasztia most még nyilvánvalóbban űzi, mint valaha űzte ama régi, ördögi politikáját, miszerint birodalmának különböző nemzeteit és ezeknek különböző osztályait és felekezeteit álnok mesterséggel igyekszik egymás ellen lázítani, s egymás ellen gyengíteni, hogy így aztán utoljára mindnyájukat járma alá hajtsa, s így teljesebbé be a Gleiche Berechtigung aller Nationalitäten. De az Isten ezt az ördögi örömet megérni nem fogja engedni.”

A tradíció szellemében nevelt professzor e történelmi pillanatban és e sorokban széttépi a királyhűség illúziójának utolsó foszlányait is. A röpiratot 1849 áprilisában néhány nappal a trónfosztási nyilatkozat után írta, tanújelül annak, hogy a magyar népből kisarjadt akkori értelmiség legjobbjai nem a hatalmas dinasztiahoz, hanem az elnyomott néphez maradtak hívek elkeseredett szabadságharcában.

Miután a röpirat, amely LUNKAI ANDOR álnév alatt jelent meg, kikerült a nyomdából, két napra rá a cári csapatok bevonultak Debrecenbe. S ha naiv és mosolykeltő is volt KERÉKES FERENCnek az az álma, hogy nemzetek szabadságát és nyugodt életét egy felvetett eszmétől, a tanácskozás pusztá tényétől várta, az a gyűlölet, amely benne népe elnyomói ellen égett, nem tűnt fel senkinek a szemében sem naivnak, sem jelentéktelennek. A példányokat természetesen nem lehetett sem eladni, sem osztogatással forgalomba hozni. Az emberek menekülni igyekeztek attól az irattól, amely a hatalom újabb megtorló intézkedéseit zúdította volna rájuk.

Amikor fia, KERÉKES JÓZSEF kiszabadult az osztrák katonáskodásból, csak a család, meg néhány jóbarát őrzött egy-két példányt apja utolsó művéből.

KERÉKES FERENC azonban hívekre talált a szabadságharc korának ifjú nemzedékében. CSÁNYI DÁNIEL, aki ugyancsak a Kollégium tanára volt, kéziratban maradt műveit kiadta és ezek elé szép és tartalmas bevezető tanulmányt írt. CSÁNYI DÁNIEL életpályája is figyelemre méltó. Pályáját SZÉCHENYI ISTVÁN titkáráként kezdte. Mérnök volt, részt vett a Tisza szabályozásában. A szabadságharc alatt székely huszárezredet szervezett. 1849-ben KLAPKA magával vitte Komáromba, ahol a védművek építését vezette. A szabadságharc bukása után a Debreceni Kollégium nyújtott neki megélhetést és menedéket, vele töltötték be a megüresedett fizika tanszéket. 1851-ben azonban, mint a forradalom hívét feljelentették. Másfél évi vallató fogság után 12 évre ítélték, majd 1857-ben megkegyelmezték neki és szabadon engedték. 1861-ben visszament a Kollégiumba tanárnak, elfoglalta a felsőbb mértan és a csillagászat tanszékét, s a következő évben adta ki KERÉKESnek, tanárelődjének művét és azzal együtt saját nagyszerű tanulmányát arról a kérdéstről, hogy a tudomány gazdagodó eredményeiben hogyan lehet egyre több embert részesíteni. A felvilágosodás eszméin nevelkedett magyar népi értelmiség Kossuthoz és Petőfihez csatlakozott és a legsúlyosabb történelmi helyzetben híven kitartott elvei mellett.

KEREKES FERENC, CSÁNYI DÁNIEL a magyar természettudomány és a magyar pedagógia elfelejtett emberei, de jellegzetes képviselői a XIX. század demokrata magyar értelmiségének. Életük világosan mutatja azt az utat, amely egyenesen elvezetett a felvilágosodás eszméitől a 48-as forradalomig és szabadságharcig. Közös törekvésük volt a tudomány művelésének és a tudomány terjesztésének összekapcsolása, művelt és tevékeny új generációk nevelése.

KEREKES FERENC egész élete lelkesítő és példaadó. A hazai feladatok fontosabbak voltak az ő szemében, mint a külföldön elérhető személyes sikerek. Nem azért került a tanári pályára, mert az érvényesülés többi útjai elérhetetlenek voltak előtte, hanem, mert a nevelést életfeladatának érezte, s mint igazi humanista, bizott az emberek nevelhetőségében, és a nevelés jövőt formáló hatásában. A természettudományok legmélyebb ismerete, a pedagógiai hivatás szenvedélye összeforrt benne. Megható jellem azért is, mert súlyos betegen is töretlen elszánt-sággal oda állt a fiát és legjobb tanítványait felsorakoztató szabadságharc ügye mellé, még akkor is, amikor annak tragikus vége közeledett.

IRODALOM

KEREKES FERENC művei

Könyvek :

Baromorvoskönyv. Német nyelven készítette ROHLWES JÁNOS MIKLÓS, magyarra fordította Kerekes Ferenc. Bécs 1814.

FAZEKAS MIHÁLY Ludas Matyjához írott verses előljáróbeszéd. A Ludas Matyi első kiadása, Bécs 1815.

Betrachtungen über die chemischen Elemente. Pest 1919.

Értekezés és Kitérések. Debrecen 1836. (Nyelvészeti munka.)

Szorszámtan s egyszersmind előkészület a fellengős mértanra. Debrecen 1845.

Atyáskodás erkölcsi tekintetben a tanulóifjúság körül az iskola részéről. Debrecen 1845.

Képzetes mennyiségek. Debrecen 1848.

Négyes Kistükör. (Egy hallgatással mellőzött pályamunka; A koszorúzott pályamunka bírálata; A mellőzöttnek bírálata ennek ellenbírálataival; Szorszámtan című munka és ennek ellenbírálata.) Debrecen 1848.

(Lunkai Andor álnéven): Kiáltó szó Európa keresztjén népeihez és fejedelmeihez. Pest 1849.

A Széchényi Könyvtár példányában fia, KEREKES JÓZSEF kéziratot jegyzeteivel.

A felsőbb mértan valódi alapelvei és egy toldalék töredékkel az ellentmondások mennyiségek kifejtésével. Kerekes Ferenc volt debreceni főiskolai tanár s a Magyar Akadémia tagja hátrahagyott írásaiból kiadta CSÁNYI DÁNIEL. Debrecen 1862. (A szerző arcképével — Barabás Miklós könyomata.)

Folyóiratokban, hetilapokban megjelent versei, fordításai, cikkei, tanulmányai:

Mutató a VIRGILIUS Georgikonjának egy magyar fordításából. Magyar Kurir, Bécs, 1815. December 8.

A Georgikonról. Magyar Kurir, 1816. febr. 9.

Pedagógiai levelek, Freyburg 1817. Ismertette és válogatva kiadta DR. TÖRÖS LÁSZLÓ, Debreceni Protestáns Lap, 1924, 25, 26.

Versek. Debreteni Kalendárium 1818. 396—97. l.; A foganatos nevelés. u. o. 1827.

Hazai Hasznos Intézetek. Sokféle (A Magyar Kurir toldaléka) Bécs, 1832. 65. l. és 180. l.

A mathesis tanítása módjairól s a mathesisbeli ellentmondások okairól a kis geometriára különös tekintettel. Tudományos Gyűjtemény 1840. I. 3.

Kéziratban :

Kerekes Ferenc naplója. Pedagógiai levelek. A Debreceni ref. Kollégium Könyvtára. Levele Rúmy Károly Györgyhöz 1815. Magyar Tudományos Akadémia kéziratára.

Levelezés :

Fazekas Mihály levele Kerekes Ferenchez a Ludas Matyi kiadásáról, Debrecen; 1818. nov. 24., közli LUGOSSY JÓZSEF, a Delejtű című hetilapban, 1859. 286. l.

Fazekas Mihály összes művei. Budapest 1955.
Kazinczy Ferenc levelezése (1816-os év) Budapest 1902.

Kortársak művei :

FÖLDI JÁNOS: Természeti História a Linné systemája szerint I. Csomó, Állatok Országá. Pozsony 1801.

RAJNIS JÓZSEF: Magyar Virgilius. Pozsony 1789.

HÁLÓ KOVÁCS JÓZSEF: Magyar Aeneis. Komárom, 1804.

Irodalom :

Hazai s külföldi Tudósítások 1823. II. 43. (Tanszékét elfoglalja).

Magyar Hirlap: 1850. 11. szám. (Tudósít haláláról.)

Csokonai lapok 1850. 11., 16. szám: SZÜCS ISTVÁN: Kerekes Ferenc élete.

Újabbkori Ismeretek Tára 1853. 61. l. (Működésének összegezése.)

Csokonai Album, 1861.

Magyar Akadémiai Almanach: 1863. 267. l.

TOLDY FERENC: Magyar Nemzeti Irodalom Története 1864.

Természettudományi Közlöny. 1871. 455. l.

SZÜCS ISTVÁN: Debrecen Város Története — 1874, 967. l.

BÖKÉNYI DÁNIEL: A Magyar ABC és olvasó könyvek történeti fejlődése, 1891. 134. l.

ID. RÉVÉSZ IMRE: Adalékok a magyar protestáns iskolák autonómiájának történetéhez. 1863.

SZABÓ JÁNOS: Révész Imre emlékezete, 1881.

A Debreceni Kollégium Értesítője, 1895.

A Debreceni Kollégium Története (Szerkesztette RÉVÉSZ IMRE) 5 kötetben

NAGY SÁNDOR: A Debreceni Kollégium mint egységes intézmény az egyetem kiválásáig. 1940.

DR. SZENTPÉTERI KUN BÉLA: Az egyetemmé alakulás története. 1941.

DR. NAGY SÁNDOR, TÖRÖK TIBOR, DR. ERDŐS KÁROLY, DR. BESSENYEI LAJOS: A kollégium tagozatai. 1943.

ZSIGMOND FERENC: A Debreceni Kollégium és a magyar irodalom. 1940.

DR. VARGA ZSIGMOND: A Kollégiumi Nagy Könyvtár és a vele kapcsolatos múzeum. 1940.

MOLNÁR ÁGNES: Debreceni arcok a felvilágosodás századából. 1939.

SZÉNÁSSY BARNA: Kerekes Ferenc matematikai tevékenysége. Acta Universitatis Debreceniensis. 1956. III.

BAJKÓ MÁTYÁS: Kerekes Ferenc felsőoktatási systemája, 1817. Pedagógiai Szemle, 1957. 56. A 600 éves Debrecen (szerk. KOMORÓCZY GYÖRGY). Benne: BAJKÓ MÁTYÁS: Iskolázás, oktatás, nevelés. 1961.

RÉVÉSZ IMRE: Sinai Miklós és kora. 1959.

SZŐKEFALVI NAGY ZOLTÁN: Kerekes Ferenc. (Adatok a hazai kémiai tanszékek történetéhez. 1962.)

Керине Юлия Шош :

ИЗВЕСТНЫЙ ВЕНГЕРСКИЙ ПРОФЕССОР: ФЕРЕНЦ КЕРЕКЕШ

Ференц Керекеш был выдающимся многознающим профессором коллегии в городе Дебрецен, в первой половине XIX-го века. Автор представляет нам этого забытого педагога: знакомит с его статьями, заграничными поездками, жизненными условиями, характеризует его научную, педагогическую и общественно-политическую деятельность.

Mrs. Kéri, Julia Sós :

A LATE HUNGARIAN PROFESSOR, FERENC KEREKES

Ferenc Kerekes was a scholarly professor of the Debrecen College in the first half of the nineteenth century. The author presents the pedagogue forgotten: describes his studies, journeys abroad, circumstances of his life; characterizes his scientific, pedagogical and social-political activities.